

BIBLIOTHECA NATIONALIS V NÁRODNÍ KNIHOVNĚ ČR

TEREZA PALIČKOVÁ

Abstrakt: Příspěvek se věnuje provenienčnímu složení části historického fondu Národní knihovny ČR zvané Bibliotheca nationalis. Byla budována systematicky od konce 18. století do roku 1950. Její základ tvoří bohemika z fondů původní knihovny klementinské a karolinské, knihoven zrušených klášterů či povinné výtisky pražských tiskařů.

Klíčová slova: Národní knihovna ČR, Bibliotheca nationalis, rekonstrukce knižního fondu, klášterní knihovny, šlechtické knihovny, průzkum proveniencí

Když byl v roce 1780 kustodem c. k. Universitní knihovny v Praze jmenován Karel Rafael Ungar (1744–1807)¹, panoval v jejích fondech značný chaos. Instrukce² z 30. dubna 1778 upravující služby, provoz a uspořádání knihovny doporučovala rozdělení knižního fondu na sedm hlavních oddělení (teologie, filosofie, právo, medicína, matematika, historie a filologie) a v jejich rámci pak do dalších systematických pododdělení. Hned v roce 1781 vypracoval Ungar plán na nové uspořádání knihovny,³ ve kterém k těmto sedmi hlavním disciplínám připojil novou, nazvanou Bibliotheca nationalis. V roce 1786 došlo sice ještě k dalším změnám ve struktuře knihovny, ale i v tomto systému zůstala Národní knihovna zachována.⁴

Bibliotheca nationalis obsahuje široce pojatá bohemika, na signaturách 45 až 54 shromažďuje spisy rodilých Čechů a Moravanů vytištěné kdekoliv a v kterékoli řeči, knihy vytištěné v Čechách a knihy česky napsané. Měla ukazovat českou literární produkci, aby ji každý mohl „jedním pohledem přehlédnout a učinit si správný pojem o osudech a pokroku národní literatury“.⁵

Bibliotheca nationalis je podle Ungara systematicky rozdělena do deseti oddělení.⁶ Názvy jednotlivých oddělení jsou latinské a odpovídají soudobé terminologii používané v klasifikaci

- 1 Narodil se 12. dubna 1744 v Žatci v rodině královského výběrčího daní a žateckého měšťana Jana Karla Ungara. Studoval na gymnáziu, roku 1758 odešel do Prahy studovat filosofii a matematiku a v roce 1759 vstoupil do premonstrátského kláštera na Strahově. Ve studiích pokračoval v arcibiskupském semináři, byl vysvěcen na kněze a získal doktorát z filosofie a teologie. V dalších letech se věnoval pedagogické činnosti, numismatice, bibliografii a cestování. Z premonstrátského řádu v roce 1788 vystoupil. V roce 1790 byl jmenován císařským radou. Byl členem České společnosti nauk, členem zednářské lóže, významným bibliografem a knihovníkem.
- 2 Instrukce původně vznikla pro knihovnu ve Lvově, ale dvorským dekretem z 30. 4. 1778 byla její platnost rozšířena na všechny universitní a lyceální knihovny v rakouských zemích. Jejím autorem byl František Štěpán Rautenstrauch (1734–1785) broumovsko-břevnovský opat a c. k. referent pro knihovní záležitosti. Více viz PAVLÍKOVÁ, M. Pražská Universitní knihovna za správy K. R. Ungara. *Ročenka Universitní knihovny v Praze 1957*. Praha 1958, s. 5–47.
- 3 Plán schválil tehdejší ředitel knihovny František Xaver hrabě Věžník (1711–1789).
- 4 Po roce 1786 zavedl rozdělení fondu dle oborů do 54 oddělení pro tisky a 17 oddělení pro rukopisy. Oddělení 1–53 byla vyhrazena pro cizojazyčné tisky, oddělení 54 pak pro díla v češtině a slovenštině. Tento systém se udržel do roku 1950, kdy začaly být postupně přidávány další signaturové řady. Více viz FALTYSOVÁ, V. (ed.). *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky: od prvotisků do konce 19. století*. 1. vyd. Praha: Národní knihovna České republiky, 2006, 342 s.
- 5 Zpráva zemskému guberniu ze 7. října 1782 viz ČG Publ. 1786–1795, 118/3 priora.
- 6 45. Philologia nationalis, 46. Theologia nationalis, 47. Iuris-Prudentia nationalis, 48. Medicina nationalis, 49. Philosophia nationalis, 50. Historia profana nationalis, 51. Historia sacra nationalis, 52. Rhetorica et Poesis nationalis, 53. Bibliotheca hebraica nationalis, 54. Bibliotheca bohemica.

vědních disciplín na konci 18. století. Její uložení v barokním knihovním sále v Klementinu připomínána kartuše v čele galerie [1].

Počátkem roku 1783 měla Bibliotheca nationalis již kolem 2 000 svazků a Ungar ve spolupráci s Karlem Ignácem Thámem (1763–1816) začal pracovat na jejím katalogu.⁷ Pro celý fond byly postupně vypracovány abecední katalogy podle oborového rozdělení. V roce 1830 byl dokončen jmenný lístkový katalog a za Richarda Kukuly došlo k rekatologizaci celého fondu podle pruské instrukce, jak ji známe z dnešního Generálního katalogu.⁸

Doplňování tzv. ungarovských signatur bylo ukončeno v roce 1950, od konce 19. století byly knihy doplňovány již jen výběrově starší bohemikální produkcí. Výjimku tvoří oddělení 54 pro jazykové české a slovenské knihy, které je živé i v současnosti.

Dnes čítá Bibliotheca nationalis na 15 000 svazků, z toho asi třetina připadá na českojazyčné tisky (necelých 5 000 svazků). V současné době jsou všechny knihy zkatalogizované v databázi STT a většina z nich je též digitalizována. Záznamy v databázi však obsahují pouze základní bibliografické údaje bez popisu individuálních znaků exemplářů. Proto bylo zahájeno jejich systematické doplňování zejména o provenienční údaje.⁹ Od roku 2018 probíhá podrobná provenienční analýza zohledňující všechny znaky svědčící o původu knih.¹⁰ Práce se zatím zaměřují především na identifikaci jednotlivých svazků, fotodokumentaci a postupně též probíhá archivní průzkum.¹¹

BIBLIOTHECA NATIONALIS Z PROVENIENČNÍHO HLEDISKA

Základem fondu se staly bohemikální knihy z jezuitských kolejních knihoven a konfiskované knihy odevzdané knihovně konsistoří v roce 1782.¹² Po roce 1783 do Klementina přišly též knihovní fondy zrušených klášterů. Zdrojem dobové literatury pak byl povinný výtisk zavedený v roce 1782 pro pražské tiskaře a od roku 1807 rozšířený na celé území Čech. Kromě toho byl knihovní fond doplňován cílenou akvizicí.

JEZUITSKÉ KOLEJE

Když byl v roce 1773 papežem Klementem XIV. zrušen jezuitský řád, převzali Klementinskou jezuitskou knihovnu do správy státní komisaři. Na základě dekretu z roku 1776 se do Klementina navíc začaly svážet také knihovny ostatních jezuitských kolejí a rezidencí v Čechách.¹³ Pro nedostatek dochovaných pramenů dnes bohužel nevíme, kolik knih mělo do Klementina přijít. Důslednou evidencí provenienčních znaků alespoň zjistíme, kolik jich ve fondu knihovny skutečně je.

Knihy z jezuitských knihoven jsou většinou jednotně označovány rukopisným exlibris na titulní straně, často i s letopočtem, kdy byl svazek do knihovny zařazen. Knihy některých kolejí měly i jednotnou vazbu (např. kolej v Kutné Hoře si knihy nechávala vázat do bílé usně), často měly, jak bylo dobovým zvykem, hřbety přetřené olejovou barvou s nadepsaným titulem, popřípadě i signaturou.

7 *Catalogus librorum Bohemicorum in bibliotheca Caesarea Regia Pragensi existentium* NK ČR, sign. IX.B.20.

8 Naskenovaný lístkový Generální katalog dostupný na <https://retris.nkp.cz/Catalog>.

9 Výzkum proveniencí probíhá v rámci projektu NAKI-DG18P02OVV009 Virtuální rekonstrukce rozptýlených provenienčně bohemikálních knižních celků v tuzemských i zahraničních knihovnách.

10 Původní proveniencie byly částečně ve stručnosti zaznamenávány i v Generálním katalogu.

11 V Archivu NK se dochovaly katalogy a inventární soupisy klášterních knihoven vzniklé po jejich zrušení.

12 Podle dobových zpráv došlo na přímý Ungarův podnět k vydání nařízení k odevzdání evangelických knih zabavených před vydáním tolerančního patentu v roce 1781.

13 V roce 1773 v Čechách fungoval 1 profesní dům, 13 kolejí a 9 rezidencí.

Prozatím se podařil identifikovat jen zlomek z celkového počtu. Nejpočetněji je samozřejmě zastoupena klementinská kolej asi 3 350 svazky, profesní dům na Malé Straně prozatím v počtu asi 450 svazků [2] a novoměstská kolej u sv. Ignáce s 350 svazky. Z mimopražských kolejí jsou to koleje z Českého Krumlova, Chebu, Jindřichova Hradce, Chomutova, Kutné Hory, Klatov a Jičína.¹⁴

KNIOVNY ZRUŠENÝCH KLÁŠTERŮ

Po vydání patentu 29. 11. 1781 došlo v průběhu 80. let v několika vlnách k rušení „neužitečných“ klášterů (ty, které se nezabývaly vědeckou, pedagogickou, charitativní či pastorační činností). U kontemplativních řeholí byly zrušeny prakticky všechny kláštery v českých zemích. Na základě dvorských dekretů a guberniálních výnosů byly knihy a písemnosti zrušených klášterů převezeny do pražské universitní knihovny.¹⁵ Zde byly knihy Ungarem na místě nebo podle inventárních soupisů tříděny. K. R. Ungar vytvořil tři kategorie: knihy pro universitní knihovnu potřebné, knihy užitečné a potřebné, ale pro knihovnu duplicitní (byly určeny pro prodej na aukcích) a knihy nepotřebné (prodávaly se jako makulatura či přišly rovnou do stoupy). Ač měla dvorní knihovna ve Vídni přednostní právo výběru, Ungarovi se dařilo řadu vzácných knih zachránit pro knihovnu klementinskou. Prodej duplikátů a nepotřebných knih byl nejen doporučován, ale i úředně nařízen a výtěžek z aukcí byl vynakládán na nákup nových knih.¹⁶ V důsledku toho byla většina klášterních knihoven nenávratně rozptýlena.¹⁷

Zatím nejpočetnější soubor knih identifikovaných ve fondu Národní knihovny pochází z konventu irských františkánů, který se z velké části prolíná s knižními sbírkami šternberskými. Když v roce 1700 zemřel Ignác Karel hrabě ze Šternberka (cca 1640–1700), jeho rozsáhlou knihovnu zdědili synovec Jan Josef (†1700) a bratr Václav Vojtěch (1643–1708). Jan Josef svou část knihovny odkázal pražské univerzitě – odkaz se patrně pro nezáměr neuskutečnil a celá knihovna zůstala v majetku Václava Vojtěcha ze Šternberka. Ten ve své závěti určil, aby knihovna, kterou sám dále doplňoval, byla umístěna v nové budově v hyberské koleji u sv. Ambrože, jejíž stavbu financoval, a aby sloužila veřejnosti. Součástí odkazu byly i prostředky na platy dvou knihovníků, údržbu a nákup nových knih. Provedení velkorysého odkazu narazilo na problémy – hyberniové zatím začali budovu zamýšlené knihovny využívat k jiným účelům, dědictví bylo ve špatném stavu, o část knihovny po Janu Josefovi se s odstupem přihlásila pražská univerzita. Do roku 1724 tak zůstala knihovna uložena u Šternberků. Tehdy došlo k dohodě, že část knihovny se přesune do Karlovy koleje pro potřeby právnické a lékařské fakulty a zbytek zůstane hybernům bez povinnosti veřejného zpřístupnění. V Karolinu se vybraná část šternberské knihovny stala součástí nové karolinské knihovny a hybernové zbytek knihovny zařadili do vlastní knihovny vzniklé ve 30. letech 17. století při založení koleje.

Hyberská kolej byla zrušena v roce 1786 a s ní zanikla i její bohatá knihovna. Ta byla rozptýlena a přes antikvariáty se dostala do mnoha různých knihoven.¹⁸

14 Prozatím máme evidovány knihy z těchto kolejí řazeno dle četnosti: kolej u sv. Klimenta (Praha), profesní dům na Malé Straně (Praha), kolej u sv. Ignáce (Praha), kolej v Českém Krumlově, Chebu, Jindřichově Hradci, Chomutově, Kutné hoře, Klatovech, Jičíně, Březnici, Litoměřicích, Hradci Králové a Brně. Z jezuitských rezidencí na Svaté Hoře u Příbrami, v Krupce, Liběšicích, Košumberku, Staré Boleslavi a Opařanech. Z mimopražských kolejí a rezidencí zatím evidujeme bezmála 3 000 svazků.

15 Archiv NK ČR, inv. č. 82.

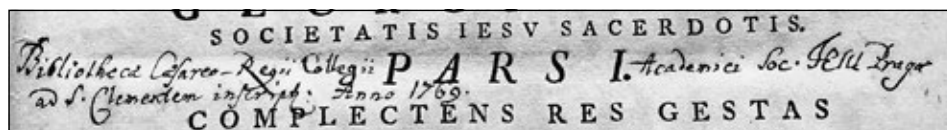
16 Dvorní dekrety z let 1780, 1782, 1786, dochoval se např. aukční katalog (NK ČR, sign. 45 G 262).

17 V Archivu NK ČR se dochovaly inventární seznamy a soupisy zabavených knižních fondů. Teprve po zjištění a zařazení všech exemplářů bývalých klášterních knihoven a porovnání s dochovanými soupisy budeme schopni zjistit, k jak velkým ztrátám došlo.

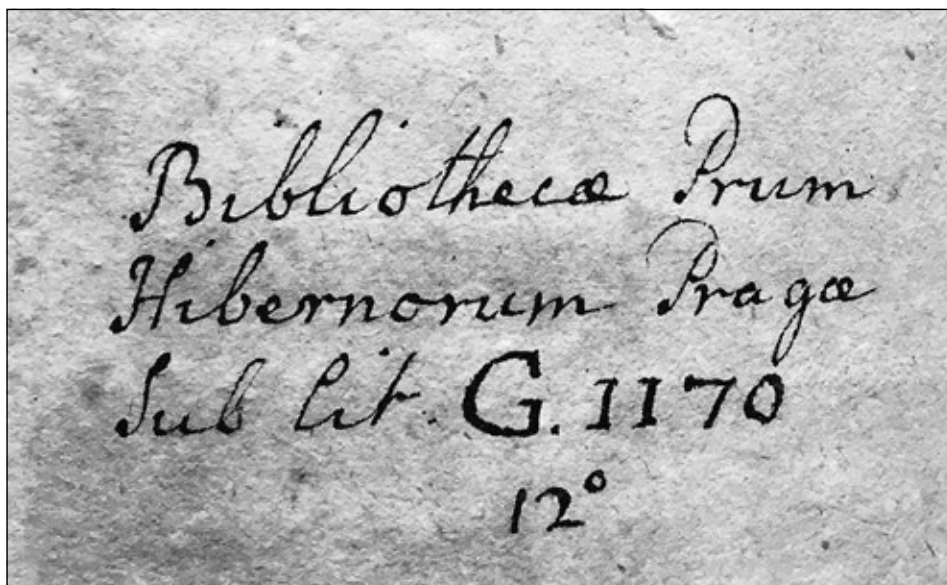
18 Další svazky se nacházejí např. ve Strahovské knihovně, v Knihovně Národního muzea, v zámeckých knihovnách.

Obrázek č. 1: Ozdobná kartuše v barokním knihovním sále Klementina

Obrázek č. 2: Rukopisné exlibris jezuitské koleje v pražském Klementinu

Obrázek č. 3: Rukopisné exlibris hyberské koleje

Hybernové své knihy označovaly vpiskem na rubu titulního listu *Bibliothecae PP. Hibernorum ad S. Ambrosium Pragrae, Sub lit* [...] s vepsanou signaturou [3]. Knihy pocházející ze šternberského odkazu mají na titulní straně ještě rukopisné exlibris Ignáce Karla ze Šternberka a řada z nich je vázaná ve světlé usni se šternberským heraldickým supralibros na obou deskách. Takto označených knih jsme prozatím identifikovali na 800 svazků.¹⁹

Z kláštera bosých augustiniánů u sv. Václava na Zderaze na Novém Městě pražském²⁰ evidujeme asi 450 svazků starých tisků. Klášter byl zrušen v roce 1785, zařízení bylo rozprodáno, knihy a část archivu byly předány do Klementina. Knihy jsou označeny na předsádce nebo titulní straně rukopisným vpiskem *Est Con[ven]tus S. Wenceslai Ord. Fr. Eremit. Discalc. S. P. Augustini Neo-Pragrae*, většinou je poznamenán i rok akvizice.

Cisterciácký klášter Plasy byl zrušen roku 1785 a majetek kláštera připadl správě Náboženského fondu.²¹ Část svazků lokalizovaných do knihovny plaského kláštera se do Národní knihovny dostala cíleným výběrem po roce 1786 a další pravděpodobně zprostředkovaně po roce 1950. Z doby konfiskace se dochoval inventář knihovního fondu, který zaznamenává na 12 295 svazků.²² Část knihovny se dostala do oseckého kláštera, který zrušení unikl a zbytek je pravděpodobně rozptýlen. Knihy lze identifikovat podle supralibros a vlepených exlibris plaských opatů, případně rukopisného přípisu plaských profesů na titulní straně. Mezi bohemiky ve fondu Bibliotheca nationalis je uloženo několik svazků s heraldickým exlibris opata Evžena Tytla (1666–1738).²³

Klášter kapucínů v Mnichově Hradišti je spjat s rodinou Waldsteinů. V roce 1687 jej založil Arnošt Josef z Waldsteinu (1654–1708) a další generace byly jeho štědrými donátory. Velkou podporovatelkou kapucínského řádu byla zejména Marie Markéta hraběnka z Waldsteinu rozená Czerninová z Chudenic (1687–1728), v roce 1724 věnovala 5 000 zlatých na knihovnu v Mnichově Hradišti a uložila pro ni i důchod 1 000 zlatých. Z této částky se mělo vyplácet 50 zlatých ročně na doplňování knihovního fondu.²⁴ To nám dokládají přípisy na rubu předsádky *Ex munificentia Ill[ustrissi]mae ac Excell[entissi]mae D[omi]nae D[omi]nae Mariae Margarethae Comitissae de Waldstein natae de Tczernin comparatus A. ... Orate pro Ea*. Dále jsou knihy označeny rukopisným datovaným exlibris na titulním listu *Loci PP. Capucinatorum Hradistii ad Iseram* nebo donátorským přípisem Františka Arnošta (1705–1748) a Františka Josefa (1709–1771), synů hraběnky Marie Markéty. Některé svazky mají také typicky upravenou vazbu, zabílený hřbet s modrou kartuší, ve které je vepsána signatura a v horní části černý nápis (titul). V roce 1787 byl klášter zrušen a vzápětí ho koupil tehdejší majitel zámku v Mnichově Hradišti Vincenc z Waldsteinu-Wartenbergu (1731–1797). Ten nechal zbylé kapucíny v klášteře na dožití, a konvent tak fakticky zanikl až po roce 1811. V roce 1813 pak byly do Klementina převezeny vybrané knihy z klášterní knihovny.²⁵

19 Asi 300 svazků nese pouze hyberské exlibris.

20 Klášter stával v Resselově ulici, po zrušení sloužil vojenskému eráru, v roce 1809 v něm byla zřízena věznice a v roce 1892 byly již zchátralé budovy kláštera strženy. Zachován byl pouze kostel sv. Václava na Zderaze.

21 MICHLOVÁ, J. Knižní fond plaského kláštera v knihovně kláštera v Oseku. *Plaský klášter a jeho minulý i současný přínos pro kulturní dějiny. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Plasích a Mariánské Týnici ve dnech 11.–13. května 2005*, s. 129–134.

22 Archiv NK ČR, inv. č. 535–536.

23 Používal heraldické supralibros: v oválném erbu plaského kláštera ve středovém štítku písmeno T. Erb korunován mitrou. Nad erbem vyražena písmena FEAP, dole PL a datace. Nebo na rubu titulního listu vlepené exlibris se znakem plaského kláštera s opisem: PRO BIBLIOTHECA MONASTERII PLASSENSIS ORD: CISTERCIENSIS COMPARAVIT EUGENIUS TYTTL S.O.C. ABB. PLASS. S.M.M. LIP. PRAEP. WEL. ET S. COR. PAT. IM. VIS. AC VIC. GEN.

24 POKORNÝ, P. R. Další valdštejské exlibris. *Strahovská knihovna: Sborník Památníku národního písemnictví. Roč. 20–21. Praha: Památník národního písemnictví, 1986, s. 297–299.*

25 Katalog knihovny dochovaný v Archivu NK, inv. č. 561.

Kláster řádu Nejsvětější Trojice pro vykupování zajatců stával na Novém Městě pražském ve Spálené ulici. Když byl v roce 1783 zrušen, byla knižní sbírka z opuštěného kláštera převezena do Národní knihovny. Část svazků z konventní knihovny byla zařazena do fondu, část byla rozprodána patrně i na makulaturu.²⁶ Jednotlivé svazky jsou identifikovatelné²⁷ podle rukopisného přípisu na titulní straně *Bibliotheca Pragensis PP. Trinitariorum* či obsáhlejšího *Ex Bibliotheca Conventus Pragensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum*, přípisy nejsou datovány.

Augustiniánská kanonie v Třeboni byla založena v roce 1367. Základ klášterní knihovny položil hlavně Petr II. z Rožmberka (1326–1384), jeden ze zakladatelů konventu. V roce 1566 došlo k dočasnému zrušení a knihy z klášterní knihovny se dostaly do knihovny rožmberské. Když byla činnost kláštera v roce 1631 obnovena, došlo i k částečné restituci klášterní knihovny. Z ekonomických důvodů byla knihovně věnována větší pozornost až na počátku 18. století. V roce 1717 byla knihovna znovu uspořádána a byl pořízen katalog o 2 300 položkách. V roce 1740 dal dokonce opat Adalbert Prechtl (†1744) zřídit další místnost pro uložení knih. Poslední klášterní knihovník Akvilin Hrdlička (1737–1811) si před zrušením kláštera poznamenal počty svazků podle jednotlivých oddělení, jejichž součet dává 2 767 svazků.²⁸ Definitivně byla treboňská kanonie zrušena za josefinských reforem v roce 1786.²⁹

Po zrušení kláštera se většina rukopisů dostala do sbírek předchůdců dnešní NK ČR (v jejich sbírkách je dnes 339 rukopisů). Ze starých tisků treboňské provenience máme zatím identifikován jen malý zlomek. Spojení s rožmberskou knihovnou dokládá např. exlibris Petra Voka z Rožmberka od E. Sadelera ml. datované rokem 1609 (medailon s jezdeckým motivem nadnášený dvěma medvědy, po stranách křesťanské Ctnosti, dole memento mori), nebo vlastnický přípis rožmberského archiváře a knihovníka Václava Březana (asi 1568–asi 1618). Většinou jsou knihy opatřeny datovaným přípisem na titulní straně „*Bibliothecae Abbatiae Trebonensis*“, „*Bibliothecae Canonicae Trebonensis ord. S. Augustini*“ či přípisem z roku 1718 „*Ex Bibliotheca Canonorum Regularium S. Augustini Trebonae*“. Řada knih se dostala do knihovny zásluhou opata Vojtěcha Prechtla, na což upomíná tištěný znak treboňského opatství na rubu přední předsádky s tištěným datovaným textem „*Comparavit Adalbertus Prechtl Abbas [...]. Orate pro Eo.*“.

Cisterciácký klášter ve Zlaté Koruně založil Přemysl Otakar II. v roce 1263, v letech 1276–1278 byl vydrancován, k obnově došlo za Václava II., ale v roce 1420 byl opět vypálen. Mniši se po skončení husitských válek do kláštera vrátili, ale k výraznější obnově kláštera došlo až po třicetileté válce a v roce 1785 byla Zlatá Koruna zrušena. Počátky klášterní knihovny sahají do středověku, dochovalo se přes 80 středověkých rukopisů,³⁰ řada novověkých rukopisů a inkunábulí,³¹ staré tisky jsou dohledatelné v mnoha institucích.³²

26 Archiv NK, inv. č. 601.

27 Prozatím máme ve fondu NK identifikováno 180 svazků. Jednotlivé exempláře lze najít i v dalších institucích, např. Knihovně Národního muzea.

28 A. Hrdlička je autorem dvoudílných dějin treboňského kláštera dokončených v roce 1798 *Liber memorialium parochiae Trebonensis*. Rukopis je uložen na děkanství v Třeboni.

29 KADLEC, J. *Kláster augustiniánských kanovníků v Třeboni*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004. 340 s., [20] s. obr. příl. ISBN 80-246-0695-X. HLAVÁČEK, I. *Knihy a knihovny v českém středověku: (studie k jejich dějinám do husitství)*. Praha: Karolinum, 2005, s. 156–207.

30 Ty jsou dnes většinou uloženy v Národní knihovně České republiky, několik kodexů je uchováno také v Knihovně Národního muzea.

31 Soupis inkunábulí viz ŠPINAR, J. *Knihovna kláštera cisterciáků ve Zlaté Koruně: nástin vývoje klášterní knihovny a pokus o její rekonstrukci*. České Budějovice: Státní vědecká knihovna v Českých Budějovicích, 1997. 97 s., [8] s. obr. příl.

32 Zejména v Jihočeské vědecké knihovně v Českých Budějovicích, knihovně kláštera premonstrátů na Strahově, v Národní knihovně ČR v Praze, v Knihovně Národního muzea, Knihovně Akademie věd a jednotlivé exempláře v mnoha dalších institucích. Pro rekonstrukci bude možné využít i inventář knih pořízený po zrušení kláštera v roce 1785.

Za opata Jana Dětricha Penze (†1661)³³ začala být knihovně věnována systematická péče, objevuje se ustálený vlastnický přípis na titulní straně „*Ex bibliotheca Monasterii Sanctae Coronae*“. Do knihovny se posmrtně dostaly knihy zlatokorunského knihovníka Pavla Stohandla (†1681) označené tištěným exlibris nalepeným na rubu titulního listu: „*Ex Libris F. Pauli Augustini Stohandl, S. Coronae Profess.*“, které bylo po začlenění do knihovny opatství přelepeno tištěným exlibris „*Ex Bibliotheca Regii Coenobii, S. Spineae, vulgo Aureae Coronae, S. Cisterciensis Ordinis*“. Další exempláře jsme identifikovali podle rukopisných přípisů jednotlivých opatů a profesů či donátorských přípisů.³⁴ Zajímavý je exemplář pocházející původně z knihovny básníka, politika a dobrodruha Theobalda Hocka (1573 – cca 1625) se zlatým heraldickým subpralibros a iniciálami.³⁵ Když v roce 1616 rezignoval opat Valentin August Schöbeck (†1648), odjel ze Zlaté Koruny i s částí klášterní knihovny. Svazky byly posléze nalezeny v Žumberku u Hocků z Zweibrucku, při vracení došlo ke zmatkům a do Zlaté Koruny se tak dostaly knihy, které tam původně nepatřily.³⁶

Dalším klášteřem s dlouhou historií, jehož rezidua knižní sbírky skončila v klementinské knihovně, je klášter augustiniánů kanovníků v Praze na Karlově. Klášter byl založen Karlem IV. v roce 1350 a zrušen za Josefa II. v roce 1785. Vybavení kláštera i chrámu bylo rozprodáno a knihovnu stihl podobný osud. Vybrané svazky byly zařazeny do fondu univerzitní knihovny, zbytek rozprodán na aukcích či zničen.³⁷ Knihy lze identifikovat podle rukopisných přípisů většinou na titulní straně „*Ex Libris Canoniae Carlowiensis Neo-Pragae*.“ či „*Biblioth. Carlowienz Neo-Pragae*“. Některé svazky nesou osobní přípisy Augusta Johanna Paukerta (†1791) profesora a od roku 1770 opata karlovske kanonie datované v letech 1761–1772 „*Comparavit Aug. Joan. Paukert, C.R.L. Neo-Pragae in Carlshoff Profess[us].*“ „*Aug. Joan. Paukert Abb. Carlov.*“.

Další kláštery, které se nám prozatím podařilo identifikovat ve fondu Bibliotheca nationalis jsou např. klášter bosých karmelitánů u Panny Marie Vítězné na Malé Straně s knihami označenými „*Conventus Pragensis Carmelitarum Discalceatorum*“, klášter augustiniánů od sv. Kateřiny v Praze s nedatovaným přípisem „*Bibliothecae Conventus S. Catharinae Virg. et Martii: Neo-Pragae Ord. Erem. S.R. Augustini*“, klášter premonstrátek v Doksaněch, benediktinské kláštery v Sázavě, u kostela sv. Mikuláše v Praze na Starém Městě a u sv. Jiří v Praze na Hradčanech.

ŠLECHTICKÉ KNIHOVNY

Zatím nejpočetnější šlechtickou knihovnou rozptýlenou ve fondech Národní knihovny je knihovna šternberská, která již byla zmíněna výše v souvislosti s knihovnou hyberské koleje. Zatím evidujeme na 1 400 svazků pocházejících z knihovny rodu Šternberků. Knihovnu začal budovat Ignác Karel ze Šternberka (cca 1640–1700) na zámku na Zelené Hoře. Základ knihovny a inspiraci načerpal na kavalírských cestách, kdy navštívil řadu významných

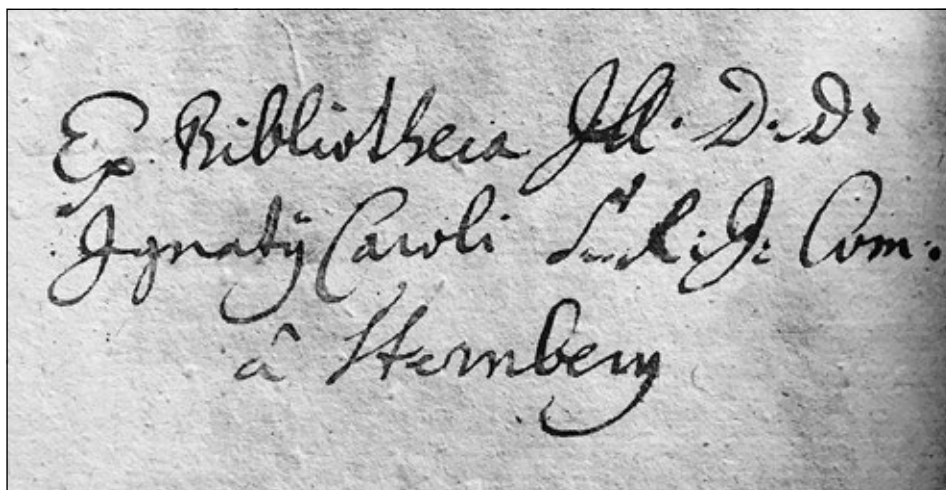
33 Latinsky Bentius, německy Johann Theodorich Benz, opatem ve Zlaté koruně byl v letech 1637–1661.

34 Např. několik svazků zlatokorunského profesora Františka Richtera s vpiskem „*Comparavit Pater Franciscus Richter S. Coronae Profess[us] Pro Bibliothecae ejusdem Mon[aste]rii.*“, přípis opata Bernarda Pachmana „*E-mit Bern. abbas S. Coronae 1662.*“

35 NK ČR sign. 22 G 297 *Reineri Reineccii Polyhistoris clarissimi Historia orientalis: Hoc est Rerum in oriente a Christianis, Saracenis, Turcis & Tartaris gestarum diversorum auctorum. Totum opus in duas partes tributum est, contenta in singulis sequens pagina indicat.* Helmaestadii: Typis Iacobi Lucij, impensis heredum Ludolphi Brandes, 1602.

36 K osudům zlatokorunské knihovny podrobně viz ŠPINAR, J. *Knihovna kláštera cisterciáků ve Zlaté Koruně: nástín vývoje klášterní knihovny a pokus o její rekonstrukci.* České Budějovice: Státní vědecká knihovna v Českých Budějovicích, 1997. 97 s., [8] s. obr. příl.

37 BÍLEK, T. V. *Statky a jmění kollejí jesuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených.* V Praze: Frant. Bačkovský, 1893, s. 146–150.

Obrázek č. 4: Rukopisné exlibris Ignáce Karla ze Šternberka

Obrázek č. 4a:
Znakové supralibros Ignáce Karla ze Šternberka

Obrázek č. 5:
Vlastnické razítko zámecké knihovny Thun-Hohensteinů v Děčíně

evropských knihoven.³⁸ Podle poznámek v některých knihách je zřejmé, že knihovna byla uspořádána a sepsána – na přídešti bývá poznamenána tematická skupina *Ex classe* [...].³⁹ Většina knih byla opatřena rukopisným exlibris „*Ex bibliotheca Illmi D.D. Ignatii Caroli S.R.I. Comitis Sternberg*“, řada knih je vázána ve světlé usni s heraldickým supralibros na obou deskách – šternberská hvězda ve vavřínových listech s opisem „*IGNATIUS. CAROLUS S.R.I. COMES DE STERNBERG*“ [4].

Po jeho smrti v roce 1700 knihovnu zdědili synovec Jan Josef a bratr Václav Vojtěch. Jan Josef zemřel krátce nato a svou část knihovny odkázal pražské univerzitě – odkaz se patrně pro nezáměr neuskutečnil a celá knihovna tak zůstala v majetku Václava Vojtěcha ze Šternberka (1643–1708). Jeho osobní knihy se do fondu Národní knihovny dostaly většinou s pražskou lobkowiczskou knihovnou. Objevuje se v nich datovaný přípis na titulní straně „*Ex Bibliotheca Illmi D. Wenceslai Adalbert Comitis a Sternberg*“ a heraldické supralibros (osmicípá hvězda rodu Šternberků s hraběcí korunkou a řádem Zlatého rouna s iniciálami W A C D S).

Děčínská zámecká knihovna rodiny Thun-Hohensteinů patřila k nejbohatším a nejvýznamnějším soukromým knihovnám u nás. Základ knihovny byl patrně položen již za Jana Josefa Františka Thun-Hohensteina (1711–1788), jejím tvůrcem však byl zakladatel děčínského majorátu Václav Josef (1737–1796) a zvláště pak jeho syn František Antonín (1786–1873). V roce 1814 byla obohacena knihovnou Františka Martina Pelcla (1734–1801) včetně literární pozůstalosti, v roce 1828 koupí velké knihovny rytíře Franze Ferdinanda Ponz von Engelshofen⁴⁰, či pozůstalostí Leopolda Lva Thun-Hohensteina (1811–1888). Knihovna byla rozšiřována i dalšími příslušníky rodu prakticky až do doby úpadku panství, prodeji zámku a rozprodeji knihovny.⁴¹

Řada knih je označena rukopisným exlibris jednotlivých Thunů např. „*Ex Bibl. Joan Jos. com. de Thun*“, „*Aus dem Nachlasse des Grafen Leo Thun*“, popřípadě grafickým exlibris s rodovým znakem a jménem.⁴² Většina knih má na titulním listu jednu z variant knihovního razítka (oválné razítko Tetschner Schlossbibliothek nebo červené heraldické razítko Tetschner-Bibliothek). V některých svazcích se objevuje razítko s opisem „*St. Quentin*“, jde o knihy z dědicství po matce⁴³ Františka de Paula Antonína Thun-Hohensteina [5].

V roce 1932 byli Thunové nuceni z ekonomických důvodů zámek prodat státu. Původní záměr prodat zámeckou knihovnu, která v té době čítala na 70 000 svazků, jako celek se nepodařil, v roce 1933 knihovnu koupil pražský antikvář Václav Hořejš, aby ji vzápětí rozprodal na aukcích. V letech 1933–1934 byla děčínská zámecká knihovna rozprodávána na aukcích knihkupcem Karlem Zinkem a Oldřichem Pyšvejem a rozpadla se tak mezi řadu anonymních kupců.⁴⁴

38 FALTYSOVÁ, V. (ed.): *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky: od prvotisku do konce 19. století*. 1. vyd. Praha: Národní knihovna České republiky, 2006, s. 206–209.

39 Např. rukopisný katalog knih z oboru matematiky – oddělení D – je uložen na Strahově (sign. DH V 27).

40 Knihy jsou označeny razítkem s opisem „*V. Engelshofen*“ a pořadovým číslem.

41 LEDINSKÁ-MALÁ, H. Zámecká knihovna v Děčíně a její likvidace. *Knihovna. Vědeckoteoretický sborník*. Sv. 8. Praha 1971, s. 57–71.

42 Dohledali jsme heraldické exlibris s opisem „*Joannes Joseph S.R.I. Comes de Thun*“ patřící Janovi Josefovi Thun-Hohensteinovi (1711–1788), další s opisem „*EX LIBRIS FRANCO. COMA A THVN-HOHENSTEIN TETSCHEN*“ patřící pravděpodobně Františkovi de Paula Antonínovi (1847–1916).

43 Leopoldina Thun-Hohenstein rozená z Lamberka (1825–1902), nevlastní dcera hraběte Karla von Bigot de Saint-Quentin.

44 Část se dostala do Národní knihovny, militaria do Vojenského muzea, velkou část odkoupili zahraniční antikváři. Dnes je rozptýlena v mnoha institucích a u soukromých vlastníků u nás i v zahraničí.

V roce 1875 získala knihovna darem také 4 115 svazků ze soukromé knihovny rakouského císaře Ferdinanda V. zvaného Dobrotivý (1793–1875). Knihy jsou opatřeny razítkem s opisem „*Ferdinand der Erste*“. Mezi starými tisky jsme zatím dohledali na 150 svazků.⁴⁵

OSOBNÍ KNIHOVNY

Roku 1782 získala univerzitní knihovna díky úsilí K. R. Ungara bohužel již jen zbytek erlsfeldské knihovny v počtu 898 knih, i s odkazem určeným na její údržbu. Jan František Löw z Erlsfeldu (1648–1725), významný lékař, patřil k vědecké elitě své doby. Působil na lékařské fakultě pražské univerzity a za svůj život nashromáždil velkou knihovnu čítající 2 252 svazků, která měla být, dle závěti, zachována v celku a přístupna veřejnosti. Rodina však záhy zchudla a jeho vnuk Antonín zbytky knihovny nabídl univerzitní knihovně.⁴⁶ Knihy mají většinou na titulní straně přípis „*Ex lib. Joan. Frant. Löw Ju. Vt. Medic. Doctor.*“, nebo jeho variacemi a bývá připojen i rok pořízení. V některých svazcích se objevuje také přípis bratra Jana Františka Löwa „*Ex lib. Joann. Matth. Löw M[e]d[ici]nae Candid.*“, který zemřel v roce 1702. Předávací protokol z roku 1782 se nedochoval, nemůžeme tedy říci, zda-li se ve fondu Národní knihovny odkaz nachází celý či výběrově.⁴⁷

Společně s novou karolinskou knihovnou se do Klementina dostala i knihovna Jana Nepomuka Michaela Dörffelmayera (†1766), zámeckého kaplana Czerninů z Chudenic v Petrohradu v Čechách. Byl správcem zámecké knihovny a sám vlastnil osobní zkatologizovanou knihovnu, která čítala okolo 400 svazků. Knihy byly bez signatur, vlastnictví bylo vyznačeno psaným exlibris buď na titulní straně nebo na přidešti „*Ex libris Joani Nep. Michaelis Dörfflmayer (či Dörfflmayer) Eules.*“ s poznámkou o ceně, za kterou byla kniha pořízena. Obsahově byly knihy především z oblasti církevního práva, většinou bohemika. Po své smrti v roce 1766 knihovnu odkázal i s katalogem pražské univerzity, aby byla veřejně přístupná v karolinské knihovně spolu s finančním odkazem na plat knihovníka.⁴⁸

V několika svazcích nacházíme exlibris s vyobrazením zámku na skále, erbem a textem „*Ex Bibliotheca Clauseriana*“, heslem „*NIL NISI QUOD PRODEST*“. To odkazuje na Jana Josefa Klausera (1705–1771), archiváře, faktora arcibiskupské tiskárny, dvorního tiskaře v letech 1762–1771 a sběratele českých tisků. Vybuďoval velkou knihovnu, které se vdova kvůli dluhům musela zbavit. V současnosti je sbírka rozptýlena v mnoha institucích.⁴⁹

V období první republiky knihovna získala soubor komenian profesora Josefa Šmahy (1843–1922). Některá jsou označena fialovým razítkem „Šmaha“, většina jen tužkou napsanou poznámkou „Šmaha“ spolu se signaturou či inventárním číslem, v knihách je často i razítko předchozího majitele Pedagogického ústavu Komenského.

Pavel Josef Axlar (†1714) významný kazatel vrcholného baroka odkázal svoji obsáhlou knihovnu a literární pozůstalost cisterciáckému klášteru v Plasích. O tom svědčí heraldické exlibris s textem „*Paulus Axlar S. Metr. Eccl. Prag Decanus Mon[aste]rio De Plass O. Cisterc. Legavit.*“ a údajem o jeho smrti v roce 1714. Některé knihy mají i jeho osobní rukopisné

45 Množství knih je také ve fondu 19. století, kde nejsou provenience systematicky podchycovány.

46 ROZSÍVALOVÁ, E. Knihovna profesora pražské lékařské fakulty Joh. Fr. Löwa z Erlsfeldu. *Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Roč. 17, č. 1 (1977), Praha 1977, s. 47–68.

47 Doposud máme identifikováno na 90 svazků.

48 BERÁNEK, K. et al. *Dějiny Univerzity Karlovy. II, 1622–1802*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 1995, s. 206–207.

49 WOLF, J. Klauserova pozůstalost. *Od pravěku k dnešku: sborník prací z dějin československých: k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře vydal Historický klub Díl II*. V Praze: Historický klub, 1930, s. 212–221.

exlibris „*Ex Bibliotheca P. Pauli Jos. Ant. Axlar...*“ s datací. Knihy se do Národní knihovny dostaly spolu s knihovnou cisterciáckého kláštera v Plasech v roce 1786.

Mezi svazky knihovny latinského gymnázia na Malé Straně v Praze⁵⁰ jsou knihy označené přípisem „*Pöllner mp*“. František Pöllner (1773–1848) byl v letech 1824–1847 ředitelem pražských gymnázií na Malé Straně a Novém Městě pražském. Knihy se do Klementina pravděpodobně dostaly až po zrušení gymnázia v roce 1938.

V roce 1924 zakoupila univerzitní knihovna od budyšínské kapituly knihovnu pražského Lužického semináře sv. Petra. Ten byl založen jako kněžský seminář v roce 1724 pro lužickosrbské studenty. Všechny knihy jsou opatřeny razítkem „*E Biblioth. Seminarii St. Petri Pragae*“. V historickém fondu máme zatím identifikováno na 200 svazků.⁵¹

Popsané proveniencce nejsou samozřejmě úplným výčtem všech, které jsme zatím ve fondu Bibliotheca nationalis identifikovali. Fond byl budován účelově jako „výkladní skříň“ bohemikální literatury bez ohledu na předchozí vlastníky. Přesto je to dostatečný vzorek historického fondu Národní knihovny pro to, aby po dokončení provenienčního průzkumu vznikl obraz o jeho systematickém budování. Prozatím lze konstatovat, že se naši předchůdci potýkali se stejnými problémy jako dnes, tj. nedostatek místa na řádné uložení fondu, nedostatek financí na jeho údržbu a akvizici, nedostatek pracovníků na jeho zpracování. Co nám, ani jim však bezpochyby nechybí, je nadšení pro věc.

BIBLIOTHECA NATIONALIS IN THE NATIONAL LIBRARY OF THE CZECH REPUBLIC

Summary: The paper informs about the provenance composition of a part of the historical collection of the National Library of the Czech Republic called Bibliotheca nationalis. It was built systematically from the end of the 18th century to 1950. It is based on bohemian books from the collections of the original Klementinum and Carolinum libraries, libraries of abolished monasteries and compulsory prints from Prague printers.

Key words: National Library of the Czech Republic, Bibliotheca nationalis, noble libraries, monastery libraries, reconstruction of book collections

Mgr. Tereza Paličková (*1973)

Vystudovala Informační studia a knihovnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Nyní je zaměstnancem Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR, kde se věnuje problematice zpracovávání starých tisků, zajímá se o knižní kulturu období raného novověku s důrazem na oblast dějin knihtisku.

50 Gymnasium regium Micropragense existovalo v letech 1792–1938, od roku 1851 bylo gymnáziem s německým vyučovacím jazykem.

51 V době nákupu měla knihovna 7 517 svazků a po zpracování byla rozptýlena ve fondu Národní knihovny. Kromě toho knihovna získala odkazem hraběte Lva Thun-Hohensteina také osobní knihovnu filozofa a matematika Bernarda Bolzana (1781–1848), která byla v té době uložena v Lužickém semináři. Ta je uchována pohromadě na signatuře 75.